

ОТАЦБИНА

КЊИЖЕВНОСТ, НАУКА, ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

НАСТАВНИК И ПИСАНИК

ВЛАДАН ЂОРЂЕВИЋ

ПРИЛОЗИ ПОЗНАВАЊУ ДАЛМАЦИЈЕ.

Познавати Далмацију, значи познавати важан крај словенске земље на јужноме крају балканскога полуострва. Ову истину, при- познаћемо онијем разлозима по којима о овој земљи од најстаријег доба писаху разни писци па и о појединијем њенијем мјестима и градовима. Недавно и мени би дата прилика — ако ће и летимички — дотаћи се ове по српство важне земље старијег Далматина, Ли- бурнеза, Јапода, Трибила и старијег Илира, што сам и учинио¹⁾ а сад, имајући пред очима; „словенске предјеле у Јадранскоме мору“ од нашега сународника г. В. Вогишића по преводу г. Јов- Анимиовића, „мјестнија названія славјанскихъ предѣловъ Адријатики, С. Петрб. 1873²⁾ и то као увод у његов рјечник

1) В. „Отацбину“ за мај и јун ове 1881 год.

2) В. „Отацбину“ за август и то ове 1881 год. стр. 74 и 75.

мјестнијех назива словенскијех предјела у Јадранскоме приморју састављен с цијељу: на рускијем хидрографскијем картама да се исправе мјестни називи овијех крајева, штампан царско-руско географскијем друштвом и т. д., није ми на ино поново се не дотаћи појединијех мјеста, историје, њихове околине и т. д. као прилог о познавању Далмације, а тим наше читасце не упознати онијем мјестима, за која се интересују наша браћа Руси по нашем дубоко научном савароднику г. Богшићу исправити своју хидрографску карту мјестнијем називима, који словени у вријеме свога доласка у Далмацију прекројаваше својијех старосједиоца по духу свога језика, а Талијани опет то измјеноваше на своју руку као што су на пр. староилирски називи и имена, Albona, Scardona, Senia, те претворише у Лабин, Скрадин, Сен, старо грчки *Κορκορα, Φάρος, Μερμη, Τραϊρόυριον*; латински Tergeste, Pola, mons Aureus. Pagus; талијански: Lagosta, Цават из Civitas, Сплет од Zpalatum, Солин од Salona, Драч од Durrhacium, Ернер-Нови у Castelnuovo, Шибеник у Sebenico, Verbenico (Врбник, Оцињ у Doteigro, Превлаку у Brevitagna и т. д.³⁾ због шта осташе имена изврнута, којих се с разлогом уводила потреба на хидрографској карти дати их поправити.

Сва она мјеста као и друга по нашој Далмацији и поноситој Боки Которској, праведно са Далмацијом називљућој се Далмација с гледишта брацке неодвојности, која од вазда до данас чврсто постоји, имају богату своју историју прошлости тако важну за словенство у опће, а за Србина нарочито, да се могу мјерити са историјем далеко важнијех мјеста у све јевропскијем државама. Да би дакле оправдали ову истину, и да би постигли циљ прилозима о познавању Далмације историјским погледима на ову земљу — што неће бити од мале важности за свакога Србина сазнати важност једнога дјела земље у коме Србин живи, — ево ме с историјом у руци да то докажем, а на првоме реду да своју ријеч поведем о мјестима и градовима (варошима) као што је:

С к р а д и н

Његова историја и околина.

У најстарија вријемена, Скрадин бјеше збрајат међу најважније градове цијеле Далмације, до чим у историјскоме погледу, он

3) В. Цит „Отаџбину“ и исте стране.

заузимаше онако ванредан и изузетан значај, какав му бјеше згодан и изузетан његов положај; јер у најстарија времена, због његове важности, он бјеше кадар ово име стећи. Још у та прастара доба, о њему писаху Плинији¹⁾ Птомеји Страбо²⁾, а наком педесет и једне године пређе спаситељева рођења, историја Скрадин спомине као мјесто самостанско³⁾ а десет пак година доцније под римскијем царом Августом још у већем значењу. Године 300, Остројило и Татила, кћер Свевлада краља Гото. Славена вели се, да завлада Скрадином. Свакако, које због важности и знатнога свога положаја, које због своје велике и знатне трговине; епископске стародревне столице (год. 530), а које и због другијех својијех одличнијех својстава, он увјек бјеше мјесто између најузгоднијех мјеста у васколној Далмацији све до доба Римљана. Од овога доба, у сљедству развијех усташкијех ратова, овај град старе Либурије би подложен развијем ратничкијем игралиштима, од чега не бијашу прости ни други градови. Но, у та прастара доба, предисторијска, у вријеме славије Илира⁴⁾, како цијела Далмација би с њима прослављена, тако бјеше и поједина мјеста. Славни народ Илирски, вођаше крваве борбе са македонскијем краљем Филипом, а наком 355 године пређе Р. Х. морале се предати Филипу, оцу Александра великог. Велики Александар, ступивши на владу, обрне политику на исток. Ово Илирима даде повода да се дигну под својијем краљем Плеуратом на македонце и од њих се ослободе. Насљедница Окрунова краљца Теута⁵⁾, усуди се упуштати у борбу са Римљанима. Римљани снажнији од ње, ударе на њу и надвладају је, а кад се римско царство подјели, Далмација припадне Византинскоме царству. Од

1) Пишући Плинији о Скрадину, називају је као град, управништва и тога у њему вођења. В. «Manuale» 1876—77 стр. 231 Талијани га и данас зову Scardona piccolo Parigi: — Скрадин мали Париз.

2) В. «Slovinac» 1878 стр. 87 «Manuale» 1876—77 стр. 231.

3) *Conventum Scordonitanum petrat Japides, et Sibornorum civitates XIV, e quibus Sucineuses, Stulpinos, Burnistas Albonenses nominare non pigeat. Jus itaqum habent eo conventum Alutae, Flanates, a quibus sisos nominatur, Sopis, Uatubarini, immunesque Aasietates, et ex insuicis Fulsinates, Curietae e o c. (lib. 3 cap. 21.)*

4) По мишењу далматинскијех писаца, Илири посташе из сијесе праисториског Илирака с етатскијем и доцније дошавшијем сенионскијем Готима, о чему је било говора у мојој радњи у «Остајбини» за мај и јун ове 1881 год.

5) Краљина илирска Теута стјешњена од Римљана, морале тражити прибежишта у збјеговима Тивта, Доброте и Рисна, гдје у овоме последњем и сврши дане свога живота, а Доброта од ње доби своје име реканци полазећи из Доброте у Ривањ: Остај ми збогом «Међуријеје» моја «добра доброта.»

овога доба, разни Византиски владаоци владаху са Далмацијом, па и са Скрадином. Колико цару Јустинијану Скрадин лежаше на срцу то се да видети отуда, е се 536 године постарао посредством свога генерала Мунда Готе (Немце) из њега ишћерати. У овој борби, Готи као и године 535 снажно се одупираху под својим генералом Усигалом или Висигалом и Асинаром живећим у Италији, а понајвише помоћу прибјеглога Исадра, те им пође за руком разне градове старе Либурније освојити па и Скрадин, из кога предпоменуте године 536 буду ишћерани. Међутим, у овој битки под Скрадином, Готи буду до ноге потучени, што их примора поново врати се у Италију. Наш народ у оно доба кад Готи ударише на Ћуде и Ските сјеђаше међу њима, те они преко источне и сјеверне стране протегнуше своје господство преко њега од Црнога мора све до Крима, прозвавши га Антила, као што је говорено на другоме мјесту у другој мојој радњи. Под оваком гвозденом руком као што бијаху руке Гота, Скита, Сармата, Хуна и Авара¹⁾ наш народ у њиховоме јарму дуго стењаше; али, Скрадину би суђено — као и другим мјестима — од Гота се опростити руком грчкога цара Јустинијана. Осим овога владоца, ни Велзарије на Скрадин незаборављаше свративши се у њега 546 године, кад оно овај оставио Италију, те у своме повратку дође и обиђе Скрадин. — Године 548 и 551, генерали Јустинијанови Јован и Нарзет послати из Цариграда у Италију, дођу у Слет, у њему се за вријеме зауставе и отуда оба дођу и обиђу Скрадин.

Од онога славнога доба, кад оно владаше славни Илири нашом постојбином, и кад оно Византиски цареви обилазише наше крајеве, ево нас на VII столеће, у које доба Авари — дивљи и скитачки народ — нагрнуше на Далмацију, те из ње широм Грце проћераше, сравнивши цвјетајуће и напредне градове са земљом па и Скрадин. Она дакле срећа, која снађе остале градове по Далмацији од Авара, та иста снађе и Скрадин; јер он у години 636 од њих би сасма порушен и разорен. Под оваким тешким ударцима, стењаше дуго наша Далмација, њезини градови па и Скрадин, те ова година, као и минуле, тужне и жалостне бијаху по Далмацију: јер, кад поменуте дивље и бјесне скиталице — Авари — навалише од сјевера и истока, као да су од Бога послати за толике грјехе римскога свијета, својом дивљом чилоћом да подмладе и новијим животом задахну труле и разбљуђене народе полудневне Европе, не утече ни Далмација то тешко и мучно препорођење.

1) В. „Магазин“ 1852 и 1853 стр. 11.

Преко триста година, трајаху четовања и нападања дивљих Аvara на Далмацију и градове њезине од 377 па до 689 као оно и по осталијем римскијем земљама; но, Далмација опет би сретнија од другијех земаља; јер ако је много и пропатила, опет ју непријатељ није са свим опусто, и она се одржала у цвијету све од прилике до 630 године, али се тада страшна сила на њу обори, — навалише од ове стране Дунава веће небројене чете Авара, који бјеше најдивљији између свију другијех скитница; онда — на жалост — не бјеше моћи ни храбрости, да их ови дочекају и јувачки сузбију; јер ондашњи далматински грађани пливаху у раскопи и у насладама, а позната је истина, да раскошник нема срца ни деснице.

После кратке борбе, паде бијели Солин, стрмоглавише се поносити врхови и бијели двори, пропаде дика и веселе Далматинаца; грађани многи изгибоше, многи избјегоше на оближње отоке, а немилостиве чете не одпочинуше, док не обратише све у прах и пепео, док не сравнише са земљом васколик онај красни и велики град као и Скрадин, ког је величина римска за петстотина година подизала, а богатство и могућство Диоклицијаново као своје омиљено мјесто са свима красотама и удобностима царским украсило. Након овога опустошења, разиђоше се дивљи Авари као гладни вуци по свој земљи, те Далмација поста плачно позориште арања, паљења и крајњег опустошења. Ко се није сакрио по пећинама, и ко не побјеже на отоке, тај не изнесе живе главе. Кад се пак народ мало по мало из сакривенијех мјеста извуче, не пађе више куће ни кућишта, не познаде више красну своју отаџбину, питаше зачуђен: Где је поносити Промин који се дизаше као крилати орао на коме високоме брду? Гдје Скрадин, Нин и Биоград украј синег мора? Гдје Цавтат усмелена српска и остали толики красни градови старе усмелене и величине? — Нема више ни једнога, вели у то доба сиромаш плачући на развалинама пуне разорене домовине његове¹⁾ Све то бјеше дивљи Авар упропастио, одино, запалио или разорио, а само му оставио огромне подртине, да га тужна оломини на стару славу и љепоту, и на прошла доба славнијех Илира, отаца и синова славне прошлости наче. Сам Задар одржао се, одбранише га његови тврди зидови, а и храброст грађана, који се не дадоше раскопи,

1) О грозном добу Авара и другијех ово како нам то доба слика св. Јероним сирањанави: „Грозна ме мисао обузема, кад помислим на робљење и арање нашијег вријемени: има више од двадесет година, одкад се свани лан племећу Цариграда и Јудскијих плачина крв точи. Готи, Сармати, Кивал, Алан, Хуни, Вандали, Маркомани путоше, вуку, и развлаче Скитију, Тракију, Македонију, Далмацију, Тесалију, Епир, и све Панонске земље, свуда плач и јак, свуда смргна позоришта и т. д. В. „магазин“ 1852 и 1853 год. стр. 10—12“

као што учинише многи грађани по Далмацију, јер бијаху сиромашни али опет с тога и ваљани вјешти морнари, па баш с тога више своје старе храбрости међу собом задржаше. Кад ове чете олленише и до коже одријеше Далмацију па и Скрадин, онда једни понесоше благо покрадено од половине Јевропе, а мнозина другијех тамо амо на-стани се на копну Далмацаје. Међутим, грађани, који бијаху побјегли из разрушенијех градова, повратише се мало по мало са отока натраг, те населише Сплет, напунише Трогир, и остала некоја приморска мјеста, и ступише у заједнички савез против Авара, који на њих непрестано наваљиваху¹⁾.

Овако кобно стање Далмације трајаше све до доласка наше браће Срба и Хрвата иза карпатских гора по некима 636²⁾, по некима 640-те³⁾, по некима 641-ве⁴⁾. Овијех година, наша се браћа понуде цару Ираклију вјероватно 640-те, да им мирнијем начином даде и Далмацију, и да ће му зато, кад на кога завојшти бити у помоћ. На молбу наше браће Срба и Хрвата цар Ираклије пристаде и да им као мирољубивога народу Далмацију под увјетом: да из ње ишћерају Аваре, што они то и учине, у колико су погани Авари већ за осам пунијех година зубљом и оружјем трли Далмацију. Пошто наша браћа Срби и Хрвати са Аварима бијаху начисто, од којијех, многе потамане, а многе покоре. За овијем чином, раздјеле Далмацију и друге своје земље на тако званијех седам словенских поколења, а земљу подјеле на жупаније⁵⁾, а имено цетинску, имоцку, приморску, брибирску⁶⁾, сидрагску у околини Скрадина и т. д. Уредивши своју земљу и своје жупаније, као на примјер Биоград крај мора на развалинама Бландоне, Карин данас код Обровца на развалинама Корије, Нин на развалинама Еноне, а Скрадин на развалинама Скардоне и старе Сидагре, што је за ове народе красни спомен у историји и доказ њихове љубави за све оно што је лијепо и племенито, што се за друге надошле ордије ни једијем примјером не да позвати.

1) В. „Магазин 1852 и 1853 год. стр. 11 и 12.

2) В. „Историју Црне Горе Д. Милаковића стр. 1.

3) В. Цит. „Магазин“ 1852 и 1853 стр. 12.

4) Није ли лавен чуло кад наша браћа Хрвати веле да у свој Далмацији нема једног Србина! а још је и чудније да и у сталноме Београду налазе 10.000 Хрвата, или ће ваљда бити оно што рече мађарски професор Јосиф Сабо да у Београду има 10.000 странаца, те то испале г. Павлиновићу да рече да у Београду толико има Хрвата!!!

5) В. Цит. „Магазин 1852 и 1853 год. стр. 13.

6) Постојбина приморско-босанског бана Младена Шубића супруга сестре цара Душана. Магазин 65 год. стр. 11.

Премда је подјељење на жупаније учињено, премда је самоуправа у својим рукама постојала, али, опет разне па и тешке неприлике учинише, те у мирнијем временима Скрадин као и друга места припознаде разне владе, међу којима и ону монарскијех господара у XI вјеку, а од 1411, лав светога Марка Скрадин присвоји својим канцама, те подпаде под власт поноситијег и гордијег Млечића до 1521 године, у које буде од Турака освојен, од Млечића поново својој власти повраћен и готово сасвим разрушен, те не мање од четири пута губљен и опет освајат: једном од једног, а други пут од другог господара, али, снагом мира од Кандије (1669) године, дакле на три године доцније, но Ерцег Нови би знатно земљотресом оштећен, Котор и Дубровник, буде великоме господару повраћен крволоку народњем. Но, у вријеме пак савеза међу Папом Инокентијем XI., немачкијем царом Леополдом I, краљем пољскијем и републиком Млетачком против Турака, буде од Млечића одузет Турцима 1684 године, помоћу наше браће Далматинаца. Од овога доба све до 1797 године, Скрадин оста у рукама Млечића, узимајући у то вријеме доба Душаново и Деспота Турђа Вранковића 1441 год; кад оно ови владоци држаху Скрадин у својој власти.

Доведен Скрадин до слободе својим згодама, а независим од Шибеника¹⁾, подчини се прво овога цару Фрањи другом 20 јуна 1797²⁾ године.

Ово су понаособни догађаји, о којима ћемо и даље напоје говорити, а сад нам је мјестимице о Скрадину једну прозборити, премда о староме нико поуздано не зна казати гдје је био; али, као што предање каже, реко би, да бјеше ондје, гдје је данас село Сонковић, а најзнатнија му била страна око цркве св. Марка у истоме селу. Идући од Мештровца пут Сонковића, указују се знатне развалине и рушевине, те нам оне предочавају, да у прастаро вријеме мораде ту бити које знатно мјесто, што даје вјеровати, да ту баш бјеше стари и од Авара порушени Скрадин. Кад себи предочимо старе римске писце као што бјеше један Плинија, Птолмео и Страбо онда је изван сваке сумње, да овакови писци писашу о вјажнијим мјестима па и о ономе, које се данас налази у развалинама и рушелинама лежећему Сонковићу. Но, Скрадин био у стародавном вријеме у Сонковићу, — што је по народњем предању вјероватно, —

1) Наши српски споменници дотичу се Шибеника, па ћемо и о њему на своје реду говорити, о чему види рјеченице из српскијех старина Даничића.

2) Акт потчињења би потписат од 54 особа, међу којијем бјеше 26 трговаца, што показују јаку напредност у трговини Скрадина а оно дру о од другијех грађана. В. „Manuale“ 1876 до 1877 стр. 231.

или био гдје он и данас лежи, свакако је ово мјесто значајно, због шта смо га дужни и прегледати по успоменама из његове прошлости а имено од 1304 године, кад оно Станислава сестра Павла Шубића би надахнута побожношћу, те у њему огради намастир, гдје се данас налази римска католичка црква изван града посвећена св. Јерониму. Данас томе намастиру нема ни гласа ни трага, но свакако је значајно за нашу српску Историју, у колико бјеше подигнут од тетке Младенове, за ким бјеше удата сестра цара Душана, те ова после смрти њеног мужа (1348) предаде Тврдиње Клис и Скрадин своје брагу, да како ове не би пале у мађарске руке. (Види Acta archivi Veneti Fasc. I. Belgradi 1860 стр. 161.)¹⁾

Из овога што доведе наведосмо види се, да је Станисава, Павле и сестра Душанова а Павлова жена јако љубила и цијенила ово знаменито мјесто, које Талијани и данас зову: Scardona piccolo Parigi — Скрадин мали Париз, — а она је имала и кога љубити; јер су успомене његове за наше српство велике, и он вада бјеше знатан и значајан, међу које спада и она епископа Костантина који учествова у провинцијалноме синоду, сазвагом митрополитом Оноријем III^м. Осим овога домородца, из Скрадина бијаху и још многи други епископи и учени људи²⁾, колико вриједни бијаху синови овога данас малог и скромнога мјеста види се отуда, е знадоше чак у најдаљој туђини себи прибавити поштовања. Из овога обзира, и да би у својим рукама Емануил Комнен имао Скрадин, године 1155 под Нићифором Калугом покуша у Далмацији освојити многе градове па и Скрадин, што му пође за руком то учинити. — Године 1308 (20 јуна) кардинал од Монтефелтра, апостолски легат дође у Скрадин, гдје га из поштована бан својом главом чекаше. Овај апостолски легат од папе Климента V бјеше послат у Скрадин да изврши крунисање Карла I. Роберта, краља Мађарског, што би извршено тек 1310 године. Младен Шубић брибирски,³⁾ узе Милутину Босну. Павла оца Младена Шубића, бијаху тадај добра у Босни, која је купио од Владислава III и то онај дио који припадаше унгарској: овде бијаху и земље Контромановића, који бјеше у завађи са Шубићима. Из овога се види само по себи, како је Карло Роберто збацио Младена са владе 1322, уколико Младен не би

1) В. „Магазин“ 1865 стр. 4.

²⁾ под благородне браће Марасовића у Скрадину, налази се читава архива рукописа о Скрадину, односећих се на трговину, книжевност, пјесништво и т. д. те би било желити, да се заузме која радна снага о њима; њих да прегледа, проучи и на јавност изнесе. Писац

³⁾ Брибир данас село остоји од Скрадина ни пуна 2 сата хода. Писац

прост ни од ма његовог. ¹ Цар Душан можда које због овога, а које и због другиж узрока, завади се са Карлом Робертом, удари на њега, продре му у Истрију до Саве с чим Карла умири. Желећи Душан оженити сина Уроша са кћерју Стефана Котромановића бана босанскога од насљедника Младенова у Босни, ову му зајште и с њом Хум* у мираз, па кад то не доби од бана Стефана, који помагаше краљу Лудовику у ратовима његовим по Далмацији, освоји му Хум и већи дио Босне. Стефан бан босански умрије спремајући свадбу својој кћери Јелисавети с Лудовиком унгарским. Да не би пао руку Вис и Скрадин — као што смо видели — после смрти свога мужа Младена, преда Душану сестра му у руке. Неслога дакле између Шубића и Котромановића, доста је штете учинила. Бан Младен још за живота очина звао се *secundus Bosnensis banus* (други босански бан). ² За живота Младен је водио борбу против Трогира 1315 године са Скрадинскијем лађама, које му бјеше од Млечића отете и изгорене. Овај исти бан, имо је своје бродове и држао их је у Скрадину. Године 1322 заваде се Шибенчани и Скраднани, по свој прилици не без знања Младенова. Шибенчани дођу и ударе на Скрадин, учине му велику штету, одузму под њим држате Младенове бродове и поруше их. Живећи у завађи Шубићи и Котромановићи, те час један а час други нагињаху мадарској круни. Видећи Скрадин злу и гору у завађи брата с братом године 1323 ступи у савез с Млечићима и племићима Крбове, Островице, Врибира и Класа опет и против Нелипића, који чинише сметње слободној трговини да у Скрадин може са сува долазити. Године коју смо пређе поменули, т. ј. 1322 противу Младена побуни се Шибеник и Трогир, и сложено ступе у савез с Млечанима. Многе главне људе дао је поубијати. Осим Шибеника и Трогира, противу њега побуне се и друга далматинска и босанска господа и прогнају га. Међутим, Шибенчанима и Трогиранима дође помоћ од Млечића, којом у једну ноћ отму Омиш и Скрадин поробивши и све попаливши; одведу људе, бродове, два однесу и све што су тамо нашли, ³ Године 1337—38, папа Венедикт XII би принуђен умиривати четир моћне феудалне (властееоске) породице племића Нелипића, Драшковића из Книна, Глигорије и Павла из Крбаве, Франкопана господара Сина, Младена и Ђурђа, синова Павловијех, племића Скрадина и Класа посредством женидбе. — Године 1346 (4 јануара) племић Младен,

1 В. «Историју српског народа А. Мајкова с руског превода Ђ. Давичић 1879 стр. 149.

2 В. Цит. историју А. Мајкова стр. 149.

3 В. «Koledar 1863 стр. 28.

син покојнога Бурђа, питаше у Маџарскога краља потврду отчиног му потеса над Клисом, Скрадином и Омишом, што би и одобрено. — Године 1355 (11 јануара) Бриард Јустинијан освоји Скрадинску тарђаву² уступљену Јеленом удовицом Младеновом III Младена од Брибира и матером Младена V са знањем Павла од Островице њенога свекра.³ Ове исте 1355 године⁴ Млечићи освоје Скрадин; а ове исте године престаји се и велики српски владалац цар Душан силин.⁵ Но, наком двадесет и пет година (1380) види се да све ово бјеше у рукама краља Твртка, а Опљет у савезу с Шибеником, Скрадином и осталијем подвелебитскијем мјестима на страни Шишмана,⁶ из чега се види једна народња поцјепаност, која иђаше на руку појединијем бездушницима да у народу чине што их је воља. Двије године доцне смрти Душанове 1357, Скрадин се подчини Лудевиту краљу Маџарском. — Године 1411, а по некојем 1409 Сандаљ Крапић војвода Босне и Хума продаде Скрадин и Островицу са припајућим околинама Млечићима, која му мјеста бяху даровата од Владислава краља Напуљскога, за 5.000 дуката Сигисмунд краљ Далмације и Хрватске, непризнавајући ову продају под предводством бана Модија, преотме Скрадин и подчини га под јурисдикцију Шибеника. — Године 1433 трактатом мира међу републиком Млетачком и Сигизмундом краљем маџарскијем, Скрадин буде придружен републици Млетачкој.⁷ — Године 1495 спусте се Турци до Скрадина.⁸ Како је Скрадину било под Турцима ласно је разумјети. — Године 1495 млетачки сенат пошаље у Далмацију генерала Антону Гримана да надгледа покрет Турака, којом приликом предањ ишађу посланици Скрадина и Клиса у знак предаје, — Године 1537 Скрадин буде од Турака освојен. Године исте Петар команданат Флоте Млетачке освоји Скрадин освојени од Турака, који му разорише зидове. — Године 1604 (7 октобра) буде послата заповјед великога везира санџака Клиса да се многи поубијају из околне Скрадина и налазећи се у тавници у Шибенику. — Године 1683 народном храброшћу и помоћу под предводством Млечића, Скрадин буде у своју власт⁹ повраћен.

!Предна јој се страна поносило виси над градом (вароши), а она је страна од мора порушена, те и данас у скупу изгледа као и свака старинска урибесна раздјелина.

3 В. «Manuale» 1873 стр. 152; «Koledar» 1867 стр. 28.

4 В. «Manuale» 1873 стр. 152; «Koledar» 1867 стр. 75.

5 В. «Историју» А. Мајнова стр. 51.

6 В. «Koledar» 1867 стр. 68.

7 В. «Manuale» 1873 стр. 152.

8 В. «Manuale» 1873 стр. 152.

9 В. «Manuale» 1873 стр. 152.

Често пута говорећи о влади Млетачкој као и сад што учинисмо, која жараше и паљаше по Приморју, не можемо на ино се проћи а да је се недотакнемо, те нас ево ако ће и у кратко да о њој коју речемо, а позната је и непобитна истина, да она бјеше прва морска сила свога доба. Поред овога, она бјеше далеко чувена и богата, за то Млеци имадоше свога живога интереса, често пута сузбијати Турску силу од Далмације, е јој неби претела ваљане морнаре као што су Далматинци. Али, Млеци у потоњем добу бјеше ушли у периоду моралнога опадања; јер у ономе времену кад им требаше да прегну сачувати што имаду, с њима овлада несавладива грамзивост и глад за комадом земље својих сусједа; у мјесто да помогну Грке и Србе у борби с Турцима, они се трудише заузети коју стопу њихове земље,² као што то чинише и у нашој Далмацији. Ова поклепа Млетачка, затече Далмацију установљењем српскога краљевства, под влашћу млетачке синџорије, која опасиваше младу српску краљевину од запада, југа и југоистока. Овако снажна, јака и пространа република Млетачка, шурујући галиотски са Турцима против Срба и Грка учини, е се дуго вријеме наше Приморје мораде с турцима борити. При свем том, одет оно никад орача не плањаше, но Приморју и то би тешко е се преко њега и Примораца Млечићи с Турцима братиме. Ово је она неопростима погрешка Млечана, као што је свакојех другијех влада које за садни свој егзотски интерес шурују са Турцима а противу нашега народа на балканскоме полуострову јер пријатељство једног невјерника пријатељством другог, никад трајно није било, па се ово могло очекивати и међу овом двојицом, т. ј. међу Турцима и Млечићима. Пријатељство дуклен Млечића — као што нам историја каже — и Турака често пута баш за то неби трајно, јер овијем посљеднијем би жао, кад оно Приморје с Млечићима склопи погодбу, а ови им потврдише онакове повластице као и Паштровћанима 1423, а неке им и нове дадоше. Због овога, и кад турци за ово дознаше, у два пута велике турске војске наврћаху се на Приморје, и то, једном под Али-пашом босанскијем, а други пут под Везир—пашом (1666 год) од четрдесет хиљада оружане војске, али, обе паше оба пута срамно се у Босну врате од куда су и дошли. Али године 1671, Млечићи оставе Приморје и Турцима га предаду. Сплеткарећи Млечићи са својијем познатијем сплеткарењем по Приморју, сијаше најпосле највећи раздор и свађе међу нашу браћу. Завадивши се са Шубићима 1322

² В. «Отаџбину» за фебруар 1875 стр. 179.

године, међу завађене домородце увукоше у ту завађу и градове: Сплет, Трогир, Шибеник, Скрадин, и Омис. Сиромашни краљ¹ Бела IV у тешкијем и бурнијем комешањама бунтовништва, дође у Книн да смири завађене великаше а краљица му с дјецом склони се у Клис. Док се је ово краљ канио учинити, бан Бабонић здружи се са Ђурђем Младеновијем братом. Кнински Нелипић овога потуче, те се он осили, и што он не учини, то му по смрти његовој учини његова удовица Владислава, која се краљу нехтје ни поклонити, већ му разби војску под баном Николом тако љуто, да мораде су 25.000 оклопника на њу ударати² и од ње Книн освојити. Нешто мање од 1348 године, кад се краљ мађарски завади с Млечићима, видивши ови да му ништа не могу учинити, упусти се у преговоре на начин, да ће му предати Славинску (Schlavia) осим Скрадина, Шибеника и Задра. Бан одма дође из Книна; прими градске кључе, те им краљ потврди њихове старе повластице.

Будући историја овога значајнога мјеста скончата са историјом нашијех српскијех владоца као што смо видели — нас ево и на овоме реду да се тога доба дотакнемо а имено доба Душанова и деспота Ђурђа Бранковића. Ми дакле знамо, да је сестра Душанова а жена Младенова 1348 године Клис и Скрадин нему даровала као своме брату, да како та два мјеста не би допала руку мађарскијех, што је отворено и чисто, да Скрадин бјеше у старо доба српски и у власти српског цара Душана. Да се ово потврди, ево и још једног доказа. Даклен, свакоме који познаје српску историју и са њоме се занима позната је и крвава борба Душанова код Породинља према жалосна, те ће у њој наћи Скрадинане и Клишане да се боре; јер под кнезом Младеном Ђурђевићем јуришавшем на Вукашина чујемо усике. — „Ха, јунаци од струме³ — Ха, Клиса и Скрадин.⁴ Овај је навод очевидан и изван сваке сумње, да су Скрадинани у овој жалосној борби уча-

1 О Клису и његовом држању нашијем српскијем владоцима с онијем другијех острва по Далмацији, види историју српскога народа А. Мајкова у опширности.

2 Цар Душан за најквше оклопнике; служио се оклопима кувањенијем у републике Млетачке.

3 Види о жалосној борби Породинља (А. Мајков Породинља) у историји српскога народа истога А. Мајкова стр. 44.

4 В. «Отаџбини» за Април 1875 стр. 534; «Магазин 1838 стр. 58 који види; «Србани, осим другијех мјеста, притјаживали су у Далмацији градове Скрадин и Клис, као што Caroldus (apud Lucium de regno Dalmatice et Croatiae p. 230) овим ријечима сведочи: Fu mandato M. Giacomo Dolfin al Re di Rancia per haver li castelli di Scarbona e Chissa con li loro borghi potendo promettere lire 100 000 de picoli, o vero per Glissa lire 60.000 e per Scardona 60.000

ствовали са Душаном, сљедователно и њега признавали за свога господара. Осим овог златног доба Душанове владе, ми видимо 1441 године у Скрадину и деспота Ђурђа Бранковића, гдје се у њега довезе пријех дана мјесеца Августа, а одатле крете на своја добра у Сријем¹.

Из оба ова навода, очевидна је истина, да Скрадин бјеше старо доба у рукама српскијех владалаца.

Ево, ово је кратки поглед на Скрадин и његову важну историју у прошлости скопчатом са историјом нашијех српскијех владалаца, а сад нам се опет врати на друге године а имено на годину 1647, кад га оно Турци освојише, а од њих опет генерал Фошкол. Дугијем и крвавијем борбама изнемогли Приморци и Скрадиниани са Турцима, у последњем добу негогадијаху више четовати, али се и не предадоше своје душманину. Зато, залуду капиције и чауши бочанскога везира искаше арач, дочим Турци у Приморју бјеше онамењени, те на мору трговаху, бродове са отока примаху, јер видеше да им није куд камо. Године 1684, кад се цар око Веча забављаше ево ти опет лукавијех Млечића у Приморје да понове старо пријатељство. Ко сад би радостнији од Приморца; али ова радост за мало је трајала; јер о Ђурђеву-дне 1687 године Ченгић — паша из Растока удари на Приморје; попали га, исјече женско, старо и вејако. Крваву ову борбу и сјечу ванредно осветише женскиње те Турке јуначки измазаше, а браћа их наша Приморци дочекаше и иза Габеле и поља Попова проћераше. — Године 1698. Млечић и остали краљеви смире се с Турцима и у Карловцима потписаше погодбу утврђењу; „*које што у рату добио да то и држи.*“ Овом погодбом, Приморци опочину, а за велика њихова јунаштва добише од Млечића нове повластице. Ово бјеше добро; али право вели она која каже: *крсту нема мира са некрстом*; јер 1715 године опет Турци навалише на Далмацију. Наша браћа Срби, бранећи се за невољу, отму Имоцку и Радобоље. Турцима би било свог пута сто јада, да им опет цар не даде мир у Пожаревцу. Од овога доба, турски полумјесец на Приморју већ поче опадати и залазити: крваво турско име поче се у црно завијати. Овом приликом и од овога доба, Приморци боље душом одану, лијепо се почну помагати трговином, ловом и земљоделством.

За оввијем догађајима, борбама и преокретима јави се француска буна, која преокрену ствари по свем свијету, па се нешто промјеша и у Приморју, Стари Млечици падну у канџе францеске аждаје 1797. Мало за оввијем, пуче глас да је францез сву Далма-

¹ «Отаџбину за октомбар 1875 стр. 331, 332; за Новембар стр. 450

пију уступио Аустрији; опет Француз 1806. Приморје од Аустрије одузео, Русија га оставила, и оно опет Аустрији 1813 године да је припало.

Владавина даклен Млетачка бјеше овакова на Приморју, па како се лукаво и неискрено владала тако је и дочекала.

Довде, исказавши наше назоре у опће исторички, сад нам се осврнути на положај Скрадина и његову околину, те летимички и о томе једну рећи. Ако даклен почнемо говор од положаја Скрадина, то слободно можемо рећи, да му је и он лијеп, појетичани романтичан, због шта је срцу мио и пријазан¹; куће су му предграђа мало у нереду изведене и просуте ко лијепе²; градске у два реда поређате десно и лијево сонаком раздвојене; горња страна кућа приљубљена је планини која их опасује од Бићинске стране до усега у море; доња иде процољем равнице сјеверо-источно до кућа Павасовића, а одатле једнијем правцем и односним до Врибира, Мостина и Островице, машајући се равнијех Котара, о којима онако дивно пјева нам Качић, а другијем коса у прекрасно село Братишковце, а одатле у Кистане и Книн на границу Босне. Обе стране сокака у скупу, одпочињу правац од римокатоличке цркве свете Богородице и свршују истим правцем код свиларне благородне браће Ружића (Рожа) и нове куће благородне браће Марасовића. Доњу страну града знатно диче и ресе њему сљубљени вртови тако красно да је милина испод њих пролазити и шетати се. Љети ријека пресушница, по поли процољину му пресјеса под путем на прибрежју пучке ливаде, а и под св. Спиридона³ тече се у море усиже; јесенијем кишама вратоломно одскакује испод моста Лаборовића и она два св. Јеролима. Доњу страну дивно ресе мурве (дудови) с крај једнога и другога краја пута подигнуте. Ово користо растиње, нарочито посађено исто доњу страну тако начичкава, те ти предочава, ка да гледаш прекрасну и у дудовима обраслу Руму или у прекрасној долини ресавској прекрасни Свилајнац, или које друго красно мјесто у Србији, само да је у крај њега сиње море као што је крај Скрадина. Куће су у њему дивне и прекрасне. Да се данас дићи Плинију, Птоломеју, Страбу, Станислави сестри бана Павла Шубића, Кардиналу од Монтезелтра, Паолину архидјакону па и Нели пићима, данас лијепи и чаробни Скрадин већ познали не би, те Талијани и право имају кад га зову: „Scardona piccolo Parigi“

¹ В. „Slovinaco 1878 год. бр. 9- стр. 87.

² В. „Koledar 1871 опширно описујући историју Скрадина и Шибеница.

³ Нова прекрасна српска црква св. Спиридон рађена је више од 20 година и патраг 4- 5 година довршена са трудом грађанства и прилоге купљењих по свуда и у Србији и другијем крајевима. Писан.

У околини овога значајнога и знаменитога мјеста, још се двије знаменитости налазе, а то је Крукљани у њему Гаванови двори, а друга је знаменитост Крка, (водопад, Слуп) један између најлепших у свему до данас познатоме свијету. Крка, овај прекрасни водопад као и Гаванови двори, двије су знаменитости, о којима би само какав далеки pjesник или ромасјер могао писати; Гаванове дворе дубоко мишљећи и чудећи се великој тајности покрива далеке прошлости, а Крки која обајава душу и срце човјеково, гледајући неисказану дивоту овога великога створа божијега, кога путник само у Швајцарској наћи може. *Није дакле могуће неvjеровати, да кад тад неће српска вила ова два знаменита мјеста оцјевати.* Крка, овај прекрасни водопад, лежи источно од Скрадина¹, слива се у рукавац Јадранскога мора водећег од Шибеника. Многи писци писаше о овом прекрасном слупу. „Словинац“ 1878 године достојнога је описао и донио његову слику. Недавно и сам посетивши Крку после 18 година мога одсуства из Скрадина, напоменућу пово шта сам с мојим доласком видио. Дакле, видио сам двије машине најновије конструије, истурујуће воду за Шибеник од 180 метара висине, а на 380 метара дужине системе Ph. Mayer патентирате у Бечу 1870 године. Оба двије су снаге од 20 коња, свака; цијена им је објема 36.000 форината; раде и дан и ноћ; трошак водовода износи 225 000 фиорина. Управитељ бјеше те године из Шлеске и име му је Едмунд Грил.

Оволико о Скрадину, а други пут говорићемо и о другијем мјестима по Далмацији и Боки Которској.

у Боки Которској

ЈОВАН ШАРИЋ.

Zapadni Srbi